

ЮЛИЯ КРЪСТЕВА — КЪМ ЕДНА НОВА СЕМИОТИКА

ДОБРИН ДОБРЕВ

Изследователската практика на Юлия Кръстева е удивителен пример за поглъщане и комбиниране на идеи. Тя се стреми да бъде винаги нова и това държи в напрежение нейните читатели. Същевременно текстовете ѝ най-често препращат към текстовете на други автори, и това води до ефекта на отворените и натрупани книги, готови във всеки един момент за справка и неизменно нарастващи като количество около работната маса на нейния читател. Този постоянен стремеж към оттласкване от прочетеното и обновление най-добре разбира другият човек на промяната във френската хуманитаристика – Ролан Барт. В една от първите статии за Ю. Кръстева във Франция той прави следната констатация (Барт, 1970): «Юлия Кръстева винаги разрушава последната теза, с която сме смятали, че можем да се задоволим, с която сме могли да се гордеем.» Не по-малко интересна констатация за характера на нейното писмо предлага и един от най-добрите ѝ познавачи и популяризатори в Америка Лиън Ръдиз (Ръдиз, 1980): «Тя заема терминология от различни дисциплини и теоретици, но нейният дискурс не е ортодоксалният дискурс на някои от тях: речникът е техен, но синтаксисът е неин собствен.»

Както и да се оценява спецификата на нейната научна дейност, очевидно е, че тя в голяма степен е зависима от силите и проявите на междутекстовата свързаност. Неслучайно Юлия Кръстева е изследователят, който дава начален тласък на съвременното изучаване на този феномен на културата, а терминът «интертекстуалност» е единодушно определян като неин принос в науките за човека и неговата културна практика. Във връзка с това обстоятелство като че ли най-подходящ за представяне на нейното мислене и писмо е един работен метод, който условно ще бъде наречен **ревизия на библиотеката**.

Ако бъде прогнозиран един тематичен каталог на нейните книги, доста от тях биха фигурирали в раздела **марксизъм**. Тази количествена характеристика на пръв поглед напълно отговаря на широко обсъжданите пристрастия на Юлия Кръстева към трудовете на Маркс, Енгелс, Ленин, Лукач, Мао и Маркузе. Самата тя обаче заявява на един семинар в Милано през 1973 година: «Никога не съм се стремяла да следвам неотклонна марксистка линия и се надявам, че не следвам неотклонно каквато и да била друга линия.» Тези думи са повече от ясни с пряко и безкомпромисно заявения теоретичен релативизъм, още повече, че с цялата си изследователска практика Юлия Кръстева недвусмислено показва, че онова, което истински я интересува в марксизма, е спецификата на неговата антропология и

импликациите, породжани от нея при изучаването на социалните практики на човека (език, изкуство, политика и всички възможни прояви на властта извън тези сфери). Неслучайно интересът на Ю. Кръстева към марксизма постепенно е изместен от друга антропологична теория – тази на Фройд, решена, разбира се, в нейния съвременен неопройдистки вариант. И тук се налага на вниманието една любопитна подробност – малката стъпка в промяната на теоретичните вкусове на Юлия Кръстева. Тя заменя един материалистичен по своя характер антропологичен мит (теорията на Енгелс за труда и езика, които формират човека), с друг материалистичен антропологичен мит (във филогенетичен план теорията на Фройд за отцеубийството и инцеста, а в онтогенетичен – теорията за раннодетската психотравма, които породжат многопластовото съзнание и съответно създават условия за диалогична напрегнатост в езиковата практика на човека).

За коректната оценка на ролята на марксизма по отношение на теоретичните възгледи на Юлия Кръстева е необходима и дискусия около заблудението на много изследователи, че тя е под непосредственото влияние на теорията на Мишел Фуко за «епистемата». Реалността е значително по-различна. В началото на нейната теоретична практика ключов термин в текстовете ѝ е «идеологема». Този термин тя заимства от изследването на П.Н. Медведев «Формалният метод в литературознанието» (Медведев, 1925). Според Юлия Кръстева: «Идеологемата е интертекстуалната функция, която може да се прочете «материализирана» в различните структурни равнища на всеки един текст и която се разпростира извън неговата дължина, при което тя му дава неговите исторически и обществени координати. Тук не става въпрос за един експликативен начин на мислене, който посредством интерпретацията добавъчно се прилага към анализа, и който «изяснява» като «идеологически начин на битие това, което преди е било «признато» за «езиков» начин на битие» (Кръстева, 1968). Тя смята че, да се разбира един текст като идеологема, води до една семиологична нагласа, която мисли текста в обществото и историята, защото изследва текста като интертекстуалност. «Идеологемата на един текст е оня фокус, в който опознаващата рационалност обхваща трансформацията на изказванията (до които текстът не може да се редуцира) в едно цяло» (Кръстева, 1968). Що се отнася до термина «епистема», едва през 1972 година в «Опити върху поетическата семиотика» Юлия Кръстева започва да го използва активно, което пък е в пряка връзка с нейния засилен интерес към психоанализата за сметка на марксизма.

Интересът на Юлия Кръстева към психоанализата е ярко проявен още в «Σημειωτική» (вж. Кръстева, 1969). В тази книга Фройд и особено Лакан са често цитирани, а техните теоретични възгледи са обект на сериозна дискусия. Постоянно споменаваните преди това Маркс, Енгелс, Лукач, Медведев, Сосюр, Якобсон, Бенвенист, Чомски, Пирс и Бахтин или са напълно пренебрегнати, или са в периферията на теоретичните разсъждения, или интересът към тях получава нов теоретичен смисъл (например Сосюровите анаграми, огласени от Ж. Старобински – вж. Старобински,

1964 и подробно коментирани малко по-късно от Е. Бенвенист). Особено място в новия теоретичен регистър е отделено на интереса на Лакан към двойните планове, с които езикът оперира – способността на човека да го използва с цел да означаи нещо твърде различно от това, което той казва.

Обект на изследванията на Юлия Кръстева вече не е езикът, а дискурсът на един двойствен субект и това е следствие от окончателната ѝ ориентация към психо-аналитическата антропологична доктрина. В «Опити върху поетическата семиотика» тя пише следното относно концептуалните приноси на Зигмунд Фройд в съвременната наука: «За пръв път в западната история са разколебани основите на картезианския субект, в него се извършва радикален разкол, който показва, че са възможни други видове означаващи практики, структурно различаващи се от типа: «субект» и «смисъл» на дискурсивната комуникация» (Кръстева, 1972). Следствие от този възглед е разширяващото се убеждение, че терминът «автор» е силно компрометиран, а текстът и производителят му се разглеждат, без да се търси първичният компонент.

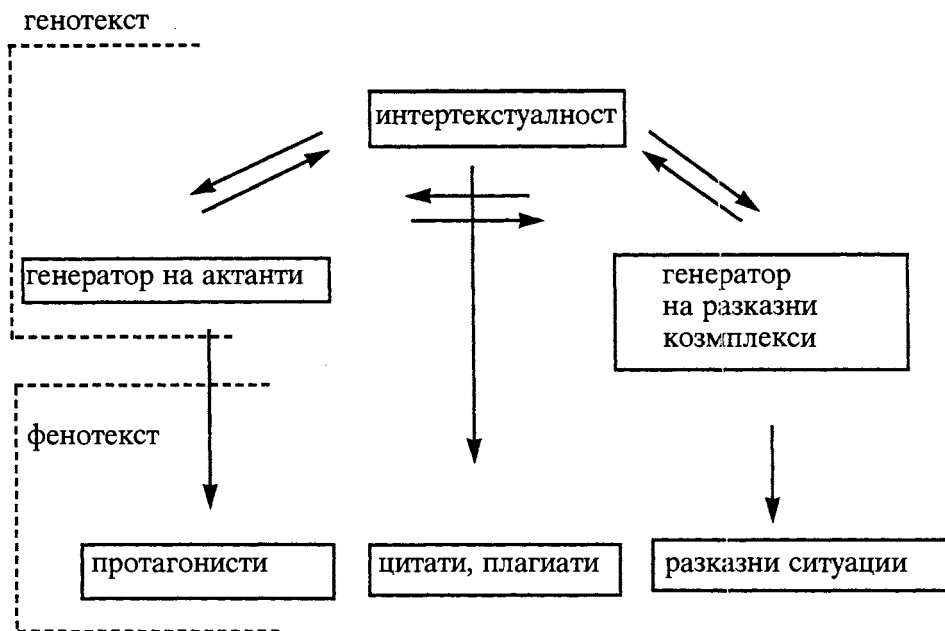
Промяната в своето писмо от тоя период Юлия Кръстева характеризира по следния начин: «Читателят ще забележи, че настъпва една промяна в начина на писане с напредването на работата. По-твърдият стил, клонящ към един вид формализация, в по-ранните трудове, прогресивно се променя с акцентирането на психоаналитичната насоченост (както и с интереса към литературните и художествените практики), отваряйки път на един поличен стил <...> при сериозно съобразяване с пост-фройдистката рационалност, която взема предвид две нива – съзнателното и безсъзнателното» (Кръстева, 1980). Към този подход, който поставя теоретичния дискурс «на ръба на фикцията, без никога да се пада в нея напълно», се прибавя и ежедневно внимание, посвещавано на дискурса на другия» (Кръстева, 1980).

Какъвто и глобален теоретичен модел да използва в своите изследвания обаче, Юлия Кръстева винаги дискутира проблеми от областта на **лингвистиката**. В първите години на своята научна практика тя се интересува от формалистите и тяхната теория за поетическия език. Дори и в този случай обаче личи стремежът към оригиналност. Тя разбира поетическия език не като включващ отклонения от езиковата норма, а като другост на езика. Поетическият език е определен от нея като език на материалността, противопоставен на денотативната прозрачност, където думата е забравена в интерес на обозначения обект или концепт.

Силен и последователен е и интересът на Юлия Кръстева към философията на езика на Михаил Бахтин и най-вече към неговата идея за диалогичността на езика. Същевременно класическата лингвистична теория на Фердинанд дьо Сосюр е широко обсъждана, но най-често тя е само повод, за да се припомнят приносите на Емил Бенвенист, който подчертава, от една страна, необходимостта от целенасочено изследване на речта, а, от друга, със своя стратификационен модел на езика дава интересни идеи за модифициране на генеративната теория на Ноъм Чомски.

Относно своето многостранно и широко демонстрирано пристрастие към генеративната теория за езика Юлия Кръстева смята, че тя първа сред

лингвистичните теории пробива непрозрачната повърхност на затворената структура и въвежда в полето на теорията представата за процеса на безко-нечната трансформация (вж. Кръстева, 1972). Същевременно тя държи на строгото разграничаване между нивата на компетенция и перформация, затова предпочита при представяне на синтактичните конструкции пред т.нар. «вериги», които използва Чомски, «комплексите», въведени в теоретично обръщение от Шаумян. Комплексите са дефинирани чрез отношението комплекс-структура, като се смята, че това отношение е еквивалентно на отношението компетенция-перформация. В този смисъл, когато говори за подреждане на комплекси в текста, Юлия Кръстева отчита равнището на компетенция на производителя на текста. Ето как например тя представя апликативния трансформационен модел на романа (Кръстева, 1968).

Според нея разказните комплекси са последователности в синтагматиката на романа, които съответстват на различните разказни ситуации, а актантите, които според Гремас имат метаезиков статус, са функционално еквивалентни на думите в езика и се проявяват в наративния текст чрез действащите лица – «актьорите» (термин на Гремас – вж. Гремас, 1966). На двата структурни типа, на компетенцията и перформацията, съответстват генотекстът (планът, върху който текстът се мисли, произвежда, генерира, подлежи на трансформации) и фенотекстът (планът на изпълнение на текста, феноменологичната му проява). При това Юлия Кръстева смята, че представянето на трансформациите на комплексите и актантите на ниво генотекст може да бъде осъществено под формата на генеративно дърво (вж. Кръстева, 1968).

Теоретичните модели, конструирани от Юлия Кръстева, са поместени в една семиотична рамка, която в пълна степен представя нейния стремеж в писмото ѝ постоянно да се постига ефектът на оттласкване от чуждите текстове. Така се поставя и нейната книга «Σημειωτική» (1969), която още чрез заглавието си заявява оттласкването от френската семиологична традиция и ориентиране към една нова **семиотика**, полемизираща с две от най-авторитетните концепции във Франция по това време. Става въпрос за надградените над семиотичната представа на Сосюр за езика тези на Барт и Гремас. Своята семиотична концепция Юлия Кръстева разграничава от последователно структуралисткия модел, прокарван и в «Основи на семиологията» на Р. Барт (вж. Барт, 1965), и в «Структурална семантика на А.Ж. Гремас (вж. Гремас, 1966).

Освен това, разглеждайки сложността на сигнификационните практики, тя недвусмислено заявява, че не може да се удържи никаква вяра в една всесилна теория, като при това агресията на структуралния модел на езика, формулиран от Сосюр, по-скоро пречи, отколкото помага за изясняване на сложността на процесите.

Особено място в нейната представа за знаковата дейност на човека заема идеята за антропоцентризма при смислопораждащите механизми. Тази идея не е нова. Тя се лансира в началото на шейсетте години от Роман Якобсон, но Юлия Кръстева поставя акцент върху нея, за да формулира необходимостта от съвместяването на класическата семиотика, генеративната теория и психоанализата за решаването на проблемите на съвременната антропология. Според нея днес настоятелно се налага проучване на значението и неговите структури, като се обръща внимание на лежащия в основата на означаването говорещ субект. Такова вмъкване на субективността сред фактите на езика и значението неизбежно предполага противопоставяне на семиологията, водеща началото си от Сосюр и Пирс, на Хегелианската логика, а също така и на феноменологията на Хусерл. В този смисъл «авторът» се разглежда само като лице, притежаващо последен авторитет върху «значението», и определящо в културен аспект мястото на свързаните с него феномени като «литература», «читателска публика» и «творба».

Отказът от линейната представа за езика и откровената полемика със структуралната семантика на Гремас раждат и един терминологичен неологизъм – «семанализа» (вж. Кръстева, 1969). Юлия Кръстева най-общо определя семанализата като критика на значението на неговите елементи и закони. Тя не търси значението, поместено в пространството на абстрактната система на езика, така, както препоръчва Сосюровата традиция, а гледа на него като на постоянно изменящ се, «ставащ» компонент на речевите практики. В този смисъл семанализата много успешно е наречена проект за аналитична семиология. Във връзка с това Юлия Кръстева определя и рамките на семанализата: «Семанализата, както се опитам да я определя в «Σημειωτική», посреща необходимостта да се опише феноменът на означаването или феномените на означаването, доколкото е «феномен» на анализирането, критиката и разлагането» (Кръстева, 1980).

Основите на този подход са поставени още в заявления през 1968 година

отказ от чисто структурално описание на семиотичните обекти: «Иначе казано, ние ще разглеждаме нашата диалитична работа, независимо дали носи името литература, вестникарска статия, максима и т.н., не просто като готова структура, а по-скоро като едно структуриране, като един апарат, който произвежда и трансформира смислови квантове, преди още този смисъл да е готов и да се вкара в обръщение. Така ние ще говорим по-скоро за текст, отколкото за дискурс» (Кръстева, 1968).

Според цитираното тълкуване текстът се разбира като продуктивност, а това определя неговото отношение към езика, в който той се разпростира, като редистрибутивно (деструктиращо – конструктивно), и оттам – по-достъпно за логически и математически категории, отколкото за лингвистични. Същевременно според Кръстева има една пермутация на текстовете, една интертекстуалност, като в пространството на един текст се наслагват множество изказвания, които произхождат от други текстове и интерферираат помежду си (вж. Кръстева, 1968).

Няколко години по-късно Юлия Кръстева отново поставя този проблем и отново се разграничава от традиционната семиологична теория: «Текстът е транслингвистичен процес, който, извършвайки се в езика, не може да се сведе до известните категории на комуникативния език като обект на лингвистиката. Може да се каже, че текстът не се намира вън от езика, но че е «чужд на езика». <...> Тази «отчужденост» спрямо езика по същество означава само, че се отказваме да разгледаме законите за значението в комуникативната лингвистика като единствено пригодни за изучаване на процеса на означаване и че, за да се открият други свойства, е нужно да си пробиваме път през тях» (Кръстева, 1972).

Формулирайки необходимостта от проникване отвъд сферата на означаващото, субекта и знака, както и отвъд граматическата структура на речта, тя определя говорещия като един двойствен (разцепен) субект. По този начин субектът е разколебан, неговият език е видян разтворен в междутекстовото пространство, а знакът е определен само като един символ – «означаващ диференциал». На мястото на Сосюровата представа за знака с неговите два плана – на изразяване и на съдържание – Юлия Кръстева въвежда Лайбницовата представа за «точката – безкрайност» (вж. Кръстева, 1972).

В резултат на тази теоретична идея са появява и присгратието към термина «грам», който Юлия Кръстева употребява може би независимо от Ж. Дерида. Тя го използва, за да обозначи основния материален елемент на писмото – белега, следата, това, което е написано и което изпълнява функцията на означаващ диференциал. Този термин е в основата на граматологията на Дерида (вж. Дерида, 1967), но граматологията като наука за писането е формулирана далеч преди него и от И. Гелб в «Изследвания върху писмото» (вж. Гелб, 1952), така че е много трудно да се определят приоритетите и в налагането на термина, и при вграждането му в една теория на несигурния смисъл, каквито по същество са и теорията на Кръстева за означаващия диференциал, и граматологията на Дерида.

Погледнато от позицията на теорията за несигурния смисъл, литератур-

ното творчество придобива особени измерения. За знаковата стойност на текстовете на Маларме например Кръстева прави следната констатация: «Маларме е писал не за да зафиксира едно означаемо. <...> Това превръща означаващото в точка, в която може да бъде прочетена базкрайността на значенията – в означаващ диференциал». Оттук тя стига до извода, че митологическият материал (сексуалността, смъртта, пространството, времето и т.н.), присъщ на нашата култура, се преразпределя в текстовото пространство.

От особено значение за изясняване на семиотичната концепция на Юлия Кръстева е и нейната представа за т.нар. «сигнификативна практика», която е определена от нея в две състояния – като *установяване* и като *уравновесяване* на една знакова система. Според авторката установяването на знаковата система представя идентичността на един говорещ субект в рамките на една социална структура, която той смята за база за тази идентичност. Същевременно уравновесяването на знаковата система се получава, когато субектът е подложен на един нерешен, съмнителен процес, което индиректно оспорва социалната структура, с която той по-рано се е идентифицирал, и по такъв начин съвпада с времето на промени в обществото.

Особено значение в рамките на тази семиотична доктрина има теорията за интертекстуалността. Според Юлия Кръстева всяка сигнификативна практика е едно поле (в смисъл на пространство, пресечено със силови линии), в което различни сигнификативни системи са подложени на транспозиция: «Наричаме интертекстуалност това текстуално взаимодействие, което се извършва във вътрешността на един единствен текст. За сведущия интертекстуалността е понятие, което показва как един текст «чете» историята и се поставя в нея. Конкретният начин, по който интертекстуалността се реализира в един определен текст, показва по-висшата («социална», «естетическа») категория на една текстуална структура» (Кръстева, 1968).

Така погледната, интертекстуалността е проява на генотекста и са крайно необосновани теоретичните конструкции, при които последователи на Кръстева си позволяват да определят цитатите, плагиатите, перифразите, пародиите и т.н. като видове интертекстуалност. Този подход е в пълно противоречие с теоретичната прецизност на Кръстева, която изрично отнася изброените явления към сферата на фенотекста (вж. схемата). Всеки теоретик, който си позволява да оперира с нейните термини от нейно име, е длъжен да помни основния принцип на генеративния ѝ модел – в никакъв случай да не се допуска смесване на нивата на генотекста и фенотекста. В този смисъл всички явления на ниво фенотекст могат да бъдат определяни като повърхнинни прояви на генонивото. При тези обстоятелства коректно е цитатите, плагиатите, перифразите, пародиите и т.н. да бъдат определяни като *прояви* на интертекстуалността, а не като *видове* интертекстуалност. Още повече, че в рамките на семиотичната теория на Юлия Кръстева генотекстът се разглежда като възможност, а само фенотекстът като даденост – като структура.

В заключение е необходимо да се посочи и особеното място, което зае-

ма **феминизмът** в нейния стил на мислене. Вярна на своя стремеж да бъде винаги оригинална, тя прави паралел между произвеждането на смисъл в процеса на раздвояването на субекта на Аз и Другия и раждането на дете: «Аз твърде много съм се посветила на феминисткото движение, но смятам, че феминизмът, и което и да е друго движение, няма нужда да очаква категорична поддръжка от една интелектуалка. Смятам, че е дошло време да се изплува от практиката «само за жени», от един вид митологизиране на женското <...> Имам впечатление, че някои феминисти твърде много се осланят на една екзистенциална представа за жената, една представа, която предписва комплекс за вина на матерналната функция. Или има деца, но това означава, че не става за нищо друго, или пък няма, и тогава става възможно да се посвети на сериозни задължения.

Що се отнася до мен, раждането като такова никога не е изглеждало несъзвучно с културната дейност и това е точката, която се опитвам да защита, когато разговарям с феминистки групи. ~маларме задава въпроса «Какво да се каже по отношение на раждането на детето?» Намирам този въпрос много по-остър, отколкото добре познатия въпрос на Фройд, «Какво иска една жена?» Впрочем, какво означава да се роди едно дете? Психоаналитиците не говорят много за това <...> Появата на едно дете, мисля аз, е първата и често единствена възможност за една жена да почувства Другото в неговото радикално отделяне от самата нея, т.е. един обект на любовта» (Ю. Кръстева, 1977).

БИБЛИОГРАФИЯ

БАРТ, 1965 – Barthes, R. *Le degre zero de l'écriture, suivi de Elements de sémiologie*. Paris, 1965.

БАРТ, 1970 – Barthes, R. *L'Etrangère*. – In: *Quinzaine Litteraire*, May 1-15, 1970.

ГЕЛБ, 1952 – Gelb, I. *A Study of Writing*, 1952.

ГРЕМАС, 1966 – Greimas, A. J. *Semantique structurale*. Paris, 1966.

ДЕРИДА, 1967 – Derrida, J. *De la grammatologie*, Paris, 1967.

КРЪСТЕВА, 1968 – Kristeva, J. *Problèmes de la structuration du texte*. – In: *Linguistique et literature* (La Nouvelle Critique, num. spec), Nov. 1968.

КРЪСТЕВА, 1969 – Kristeva, J. *Σημειωτική. Recherches pour une semanalyse*. Paris, 1969.

КРЪСТЕВА, 1972 – Kristeva, J. *Essais de sémiotique poétique*. Paris, 1972.

КРЪСТЕВА, 1977 – Kristeva, J. *Polylogue*. Paris, 1977.

КРЪСТЕВА, 1980 – Kristeva, J. Предговор към: **Kristeva, J.** *Desire in Language*. New York, 1980.

МЕДВЕДЕВ, 1925 – Медведев, П.Н. *Формальный метод в литературоведении*. Ленинград, 1925.

РЪДИЗ, 1980 – Roudiez, L. Въведение към: **Kristeva, J.** *Desire in Language*. New York, 1980.

СТАРОБИНСКИ, 1964 – Starobinski, J. *Les anagrammes de Ferdinand de Saussure*. – In: *Mercure de France*, février, 1964.